

TUOMO AHO

Järjen ääni

Johannes Duns Scotus, *Jumalan tunnettavuudesta ja muita kirjoituksia*.
Suom. Toivo J. Holopainen. Gaudeamus, Helsinki 2008. 387 s.

Tieteellinen sivistys muutti muotoaan ja kehittyi olennaisesti 1200-luvun puolimaissa. Yliopistolaitos vahvistui, ja uudet dominikaani- ja fransiskaaneljeskunnat ryhtyivät myös teoreettiseen tutkimukseen. Aristoteleen koko tuotanto tuli tunnetuksi ja filosofien työssä keskeiseksi, joten aristotelismi ja vanhempi platonis-augustinolainen suuntaus joutuivat rinnakkain. Aristoteelista skolastiikkaa kehiteltiin yhä systemaattisemmaksi, kunnes se sai klasisisen asun Tuomas Akvinolaisen (1225–1274) teoksissa.

Vanhentuneissa filosofian historian alkeiskirjoissa Tuomaasta siirryttiin pitemmittä puheitta suoraan 1300-luvun nominalistiseen käänteeseen. Todellisuudessa tuo keveästi sivuutettu aikakausi oli korkeatasoisen ja intensiivisen tutkimuksen aikaa, jolloin heräsi monia modernin filosofian ongelmia. Myöhäisskolastikkojen keskustelu oli erittäin monimutkaista ja ajoittain kiihkeää, ja sitä käytiin lukuisissa teoksissa, jotka ovat nykylukijalle usein masentavan laajoja. Jo 30 vuodessa Tuomaan jälkeen filosofisen tutkimuksen koko luonne ja ilmiäsu ehti muuttua perusteellisesti. Tämän prosessin kulminaatio oli Duns Scotus, *Doctor Subtilis*.

Johannes Duns, liikanimeltään Skotlantilainen, syntyi ilmeisesti vuoden 1266 alussa Skotlannin kaakoisnurkassa. Hänen elämästään on

vain hajatietoja, sillä hän ei koskaan ollut virallisissa johtoasemissa. Hyvin nuorena hän liittyi fransiskaaneihin ja opiskeli heidän parissaan. Hänet vihittiin papiksi 1291, minkä jälkeen hän jatkoi Oxfordin yliopistossa. Sitten, luultavasti 1302, hän siirtyi kuuluisimpaan yliopistoon eli Pariisiin, jossa hän sai fransiskaanien oppituolin vuonna 1304. Vuonna 1307 hän lähti Kölniin, jossa hän kuoli vuoden 1308 lopussa. Vuonna 1993 hänet julistettiin autuaaksi, *beatus*. Scotuksen pääteos on hänen valtava sentenssikommentaarinsa.¹ Melkoinen joukko muitakin teoksia on säilynyt. Kuvaa sekoittaa, että useiden tärkeidenkin teosten autenttisuus on kiistanalainen ja tekstien oikeasta asusta on paljon epäselvyyttä; niinpä koottujen teosten kriittinen editio on yhä kesken.

Suomeksi on nyt ilmestynyt Toivo J. Holopaisen suomentama Scotuksen teosten valikoima nimeltä *Jumalan tunnettavuudesta ja muita kirjoituksia*. (Olisi ehkä kannattanut etsiä myyvämpää nimeä.) Tämä nide on monessa suhteessa ainutlaatuinen filosofiklassikkojen suomennosten joukossa. Esittelen kokoelmasta muutamia aiheita, jotka omasta mielestäni ovat erikoisen kiinnostavia.

Järjen ja ilmoituksen rajalla

Alkuesittelynä on suomentajan lyhyt ja tiivis johdanto. Sitten on suomennettu viisi osastoa Scotuksen pääteoksesta, viimeistä lukuun otta-

matta sen työstetyimmistä osasta eli *Ordinatio*sta. (Mukana on silti tuskin seitsemää prosenttia *Ordination* sisällystä. Siihen aikaan asioita käsiteltiin perusteellisesti.) On huomattavaa ja ansaitsee tunnustuksen, että Holopainen ei ole poiminut pieniä hajoitteita vaan pyrkinyt kunnollisiin tekstikokonaisuuksiin, joista saa jonkinlaisen käsityksen Scotuksen argumentoinnista. Näitä tekstilukuja seuraa osasto selityksiä: ensin jonkin verran yleisiä käsiteläyksiä ja sitten yksityiskohtaiset nootit kuhunkin lukuun. Scotuksen tekstiä on mukana 230 sivua ja Holopaisen tekstiä 140 sivua. Kirja lienee kaikkien aikojen oppinein filosofia-suomennos.

Ensimmäinen luku on *Ordination* prologin kvestio ”Ilmoitetun opin välttämättömyydestä”, jossa perustellaan, miksi ja missä määrin luonnollista tietä saatu tieto ei riitä. Suurin osa tiedosta hankitaan Scotuksen mukaan oman kokemuksen ja ajattelun avulla luonnollista tietä. Mutta kuten kristityille kuuluu, on lisäksi sellaista tietoa, joka on saatu ilmoituksen kautta. Tarkastelu koskettaa aihepiiriä, josta tuli vähitellen yhä polttavampi, nimittäin luonnollisen järjen ja yliluonnollisen ilmoituksen rajankäyntiä. Se on eri kysymys kuin maallisia ja jumalallisia asioita koskevan tiedon raja, sillä Scotuksen ja useimpien aristoteelikoiden mielestä myös puhdas filosofia kykenee kertomaan yhtä ja toista jumalallisista asioista, muun

muassa todistamaan Jumalan olemassaolon. Scotuksen analyysi valaisee monien myöhempien filosofien pohdintoja näistä aiheista.

Esityksessä on mielenkiintoista, että Scotuksen mielestä ilmoitettu tieto on korvaamattoman tärkeää juuri siksi, että sen avulla ihminen voi saada selville päämääränsä ja tien, jolla siihen päästään. Muuten ihminen ei voisi tajuta, että hänen lopullinen päämääränsä on Jumalan näkeminen autuudessa, eikä miten tämä päämäärä voidaan Jumalan tahdon mukaan saavuttaa. Toisin sanoen Scotus korostaa, että ilmoitus on välttämätön juuri oman kohtalomme ymmärtämiseksi.

Toinen luku käsittelee teologian kohdetta. Mitä täydellinen teologinen ymmärrys oikeastaan koskee? (Sellaista ymmärrystä on viime kädessä vain Jumalalla.) Scotus päätyy sille kannalle, että teologian ensimmäinen kohde on Jumalan olemus juuri sinä mitä se on, Jumala sinänsä, ja tähän kohteeseen sisältyvät kaikki Jumalaa koskevat totuudet. Jumalan tieto koskee hänen omaa olemustaan, ja sitä kautta kaikkien muiden olioiden olemusta, ja edelleen kaikkia olemuksia koskevia totuuksia. (Tässä Scotus antaa tarkan muotoilun ajatukselle, jota monet muutkin ovat kannattaneet.) Vastaavasti teologisen tieteen asiana on saavuttaa parhaansa mukaan ymmärrystä tuosta olemuksesta. Tässä on kiinnostavaa, että myös kontingentit teologiset totuudet – kuten että Jumala loi – kuuluvat Jumalan olemukseen, koska Jumala sinänsä on juuri sellainen kuin on.

Kun Jumala sinänsä on teologian ”ensimmäinen kohde”, on aihetta kysyä, mitä filosofinen metafysiikka voi näistä asioista sanoa. Scotus tekee selväksi, että metafysiikan ensimmäinen kohde on oleva olevana (*ens in quantum ens*). Siksi metafysiikka voi itse asiassa sanoa Jumalasta paljonkin, sillä Jumala on ensimmäinen oleva ja juuri sikäli metafysiikan tehtävien kannalta tärkeä tutkimuskohde.

Jumalan olemassaolon todistusta

Osasto ”Jumalan olemassaolosta ja ykseydestä” koskee aihetta, joka on Scotukselle luonnollisesti keskeinen. Holopainen alkaa selityksensä nöyrästi: ”Scotuksen esittämä argumentti Jumalan olemassaolon todistamiseksi on yksi filosofian historian tunnetuimmista ja samalla mutkikkaimmista.”

Scotus siirtyy heti puhumaan abstraktisti ”äärettömästä olevasta”. Tämä on Scotuksen mielestä täydellisin käsite, joka meidän rajallisella ymmärryksellämme voi Jumalasta olla. Se myös eksplikoi yhteyden metafysiikkaan – juuri äärettömän olion merkeissä Descartes, Spinoza, Malebranche ja Leibniz kävivät keskusteluaan. Scotuksen argumentti on sikäli sofistikoitu, että ”Jumala on olemassa” on itsessään tunnettu lause, mutta vain, jos sen termit käsitetään, eikä maan päällä voi kunnolla käsittää, mitä ’Jumala’ tarkoittaa. Mutta sen approksimaatio, metafyyinen lause ”Ääretön oleva on olemassa”, ei ole itsessään tunnettu, joten se vaatii perusteellista tutkimusta ja todistusta.

Scotus ei enää luota vanhoihin päätelmiin, joissa ensimmäisen olemassaolo perustellaan kaikkien äärettömien ketjujen mahdottomuudella, vaan asiasta tulee paljon mutkikkaampi. Hän esittää, että erinäisissä abstraktimmista järjestyksissä äärettöntä regressiota ei todellakaan voi olla, vaan jonkin täytyy olla ensimmäinen. Näin on esimerkiksi, jos ketjun jäsenet ovat olemuksellisesti toisiaan täydellisempiä. Sitten hän perustelee vaikeatajuudessa jaksossa, miksi ensimmäisen olevan täytyy olla ääretön. Tulos pitkästä argumentista on siis se, että tulee olla olemassa ääretön oleva, joka on hänen mukaansa yhtä kuin Jumala. Ohessa hän tämentää vanhaa tuttua Anselmin ontologista todistusta, jota esimerkiksi Tuomas piti virheellisenä.²

Pisimmän suomennososaston otsikko on ”Jumalan tunnettavuudesta”. Siinä Scotuksen tarkoitus on osoittaa, että Jumalasta voi saada pätevää tietoa, vieläpä luonnollisin

keinoin, ja sitä varten hän tutkii joitakin tietämiseen liittyviä peruskysymyksiä. Hän perustelee, että on termejä, jotka soveltuvat univookisti eli samansisältöisinä sekä Jumalaan että luotuihin olioihin. Polemisoiden Henri Gentiläistä vastaan Scotus on sitä mieltä, että ”on mahdollista saada käsite, jolla Jumala käsitetään kvidditatiivisesti”, toisin sanoen käsitetään, mikä Jumala on, eikä vain kuvailla ominaisuuksia. Mutta tämä on mahdollista nimenomaan sen ansiosta, että eräät käsitteet sopivat univookisti Jumalaan ja luotuihin. Itse asiassa Jumalaan sovelletaan sellaisia käsitteitä, jotka ymmärrys on kehittänyt luonnon empiirisestä kokemuksesta lähtien (kuten koetusta hyvästä alkaen voidaan muodostaa ’aktuaalisen korkeimman hyvän’ käsite).

Univookisuusasteillaan Scotus erkane perinteestä, jossa Jumalaan ja luotuihin olentoihin sovellettavat käsitteet nähdään aina pelkästään ”analogisina” keskenään. Tässä hän myös argumentoi, että jotain voi pitää olevana lausumatta siitä enempiä määreitä tai kvalifikaatioita; siis ’oleva’ merkitsee samaa kaikille oliolle. Ratkaisu on tärkeä sekä ontologian että logiikan kehityksen kannalta.

Oleva ymmärryksen kohteena

Tutkiessaan, ”onko Jumala ymmärryksen kannalta ensimmäinen luonnollinen ymmärryksen kohde”, Scotus joutuu kysymään, mitä ymmärrys oikeastaan perimmältään koskee. Esimerkiksi Tuomaan mielestä luonnollinen kohde on todellisten olioiden olemus. Scotuksella on pitkä ja korkeatasoinen analyysi tästä aiheesta. Hänen mukaansa ymmärryksen ominaisin kohde on yksinkertaisesti oleva: kaikki ymmärretty on nimenomaan olevaa, ja siksi se voidaankin ymmärtää.³ Tällainen kohteen määrittely perustuu siihen, että juuri ’olevan’ käsite on yhteinen kaikelle eikä lisää mitään kuvailevia piirteitä. Olevasta puhutaan ”monella tavalla” mutta ei monimielisesti. Scotuksen ajatuksen kauaskantoinen seuraus on, että ymmärtämisessä ei perimmäistä ole se, mihin lajeihin ja

luokkiin oliot kuuluvat, vaan se, että ne ovat olevina olemassa.

Viimeinen osasto koskee kontingenssia. ”Onko Jumalalla määräytynyt tieto asioista jokaisen olemassa olemisen tilan suhteen, mukaan luettuna tulevaisuudessa oleminen?” Näinhän kaikki katsoivat, mutta siitä seuraa tunnettuja vaikeuksia. Miten tällainen tieto on yhteensopivaa kontingenssin kanssa, vai seuraako siitä, että kaikki on joko välttämätöntä tai mahdotonta? Voiko tulevien asioiden suhteen olla mitään kontingenssia? Filosofeja on luonnollisesti kiinnostanut erikoisesti se, miten ihmisten teot voivat olla kontingentteja tai vapaita, jos ne kerran tiedetään erehtymättömästi jo etukäteen.

Scotuksen vastaus kritisoi oivallisesti paria vanhaa suosittua ratkaisua, mutta hänen on vaikea luoda omaa tyydyttävää kantaa. Hän päätyy lopulta tulokseen, että kontingenssi on Jumalan tahdon ilmentymä: asiat voisivat olla toisinkin, koska Jumala olisi voinut tahtoa toisin. ”Kontingenssin syyn on oltava Jumalan aiheuttamistoiminnassa, koska mikään vaikutus ei voi syntyä kontingentista jonkin seuraavan syyn vuoksi, ellei tuon järjestyksen ensimmäinen syy liikuta kontingentisti.” (238) Jumala olisi voinut luoda asiat toisenlaisiksi.

Toisaalta Scotus puhuu myös ihmisen tahdon vapautteen liittyvästä kontingenssista. Hän ei kuitenkaan aseta myöhemmin niin kohtalokasta kysymystä siitä, kuinka Jumalan vapaus ja ihmisen vapaus sopivat yhteen. Kaikkiaan Scotuksen analyysi oli käänteentekevä, mutta osaksi juuri siksi, että kriitikot osoittivat siinä vaikeuksia ja heikkouksia.

Puutteita ja ansioita

Holopaisen valikoimassa ei ole tekstejä parista aiheesta, joita filosofian historian harrastajat ovat tottuneet yhdistämään Scotuksen nimeen. Yksi näistä on mahdollisten maailmojen semantiikka (jota tosin V luku sivuaa). Nykyään lienee todistettu, että Scotus oli ratkaiseva vaikuttaja, kun 1300-luvulla alettiin käsitellä mahdollisuuksia ja välttämättömyyksiä vaihtoehtoisten

maailmojen avulla. Loogikot kuten Ockham kehittivät mahdollisten maailmojen semantiikan, jonka kaltaisen on nykyisin modaalilogiikan perustana.

Toiseksi Scotus otti tarkastelemaan käyttöön formaliteetit ja formaaliset distinktiot. Tämä oli syvällinen kehitysaskel, joka täydensi filosofian arsenaalia melkoisesti. Scotuksen omaa kantaa on vaikea tulkita, mutta hän ennakoii sellaisia teemoja kuin käsitteelliset suhteet ja analyttisyys. Samalla hän avaa uuden näkökulman ikuisen universaaliongelman.

Kolmanneksi Scotus ryhtyi korostamaan myös uniikkien yksilöolioiden yksilöolemuksia. Tiettyyn lajiin kuuluviin olioihin liittyi aina niiden laatu, *quidditas* eli mikyys, mutta Scotus alkoi väittää, että jokaisella yksittäisellä oliolla on myös sille ja vain sille kuuluva ominaiskvaliteetti, *haecceitas* eli tämyys, luonto olla juuri tämä olio. Sen vuoksi kussakin oliossa on jotain perustavasti ainutlaatuista ja yksilöllistä, ja tämän yksilöluonnon ansiosta yksilö on nimenomaan se yksilö mikä se on. Yksilöimisen probleema on yksi metafysiikan suuria kysymyksiä, ja scotistien *haecceitas*-oppi on tärkeä ehdotus siihen.

Scotus ei kuitenkaan kirjoittanut nykylukijoille vaan omaa aikaansa varten. Niinpä nämä historiallisesti tärkeät teemat ymmärtääkseni esiintyvätkin hänellä vain hajallaan muun materiaalin seassa. On luonnollista, ettei niitä ole valittu tällaiseen kokoelmaan.

Scotuksen kollegoiden latina oli yleensä kieliopillisesti helppoa, mutta täynnä filosofisteknisiä termejä ja erotteluja. Se tekee kääntämisen erittäin työlääksi. Holopainen on selviytynyt tehtävästä esimerkillisesti. Mutkikkaan argumentin kulku on suomeksikin tarkoin seurattavissa, ja kaikkea vaadittavaa tarkkuutta on noudatettu. Tyylä on huoliteltua, kieliasu kiitettävä.⁴ En ole ihan varma, onko ’määrite’ hyvä vastine *ratiolle*, ja jäin pohtimaan myös transsendenttia ja transsendentaalista. Mutta kaikkiaan terminologia on erinomaista, mikä on huomattava saavutus, sillä

mukana on paljon uudissanoja.

Erikoisen ihailtava on Holopaisen selitysosasto. Siinä on kullekin tekstille ensin johdatus ja sitten täydelliset nootit Scotuksen tekstiin kappale kappaleelta. Tällöin selitetään tarkoin jokainen termi ja jokainen distinktio, argumentin askelet ja tekstin sisäiset yhteydet ja annetaan täydet lähdeviitteet. Tämä osasto on vaatinut suunnattomasti työtä. Kauhistaa ajatella, että se jäisi tuntemattomaksi, jos Scotuskokoelma ei saa ansaitsemaansa huomiota. Kirjaa voi suositella kaikille filosofian historiasta kiinnostuneille juuri tämän aineiston vuoksi, sillä siinä on keskiajan filosofiasta paljon sellaista perustietoa, jota ei löydy suomeksi mistään muualta.

Lopuksi täytyy suoraan sanoa, että kirja on äärimmäisen vaikeaa luettavaa, ehkä ainutlaatuinen suomenkielisessä filosofisessa kirjallisuudessa. On toki ilmestynyt kirjoja, jotka ovat vaikeita sotkuisen ajattelun ja löyhän ilmaisun vuoksi. Mutta Scotuksen teksti on pikkutarkkaa esitystä katkeamattomalle päättelyketjulle, joka on vaikea juuri tavattoman monimutkaisuutensa takia. Se on vaikuttava dokumentti filosofisen ajattelun intohimosta.

Viitteet

- 1 Sentenssikommentaarit tarkoittaa teosta, jossa käydään läpi oppilauseita Lombar-duksen kokoelmasta periytyvässä järjestyksessä ja lisätään niihin tutkielmia, jotka usein vievät kauas nimellisestä lähdekohdastaan.
- 2 Lopuksi hän vielä kysyy: ”Onko olemassa vain yksi Jumala?” Strategia muistuttaa viehättävästi matematiikan teoreemoja, joissa ensin todistetaan eksistenssi, sitten yksikäsitteisyys.
- 3 Toisaalta hän pitää Tuomaan ja vanhempien aristoteelikkien kantaa varteenotettavana ja myöntää, että tässä maailmassa ymmärtäminen tosiasiaassa nojautuu siihen, millaisia ymmärretyt oliot ovat, siis miten ne vaikuttavat kognitiivisiin kykyihimme.
- 4 Joskus ihmettelee, onko suomennos jopa turhan uskollinen: minun makuuni maallisen elämän *viator* voisi olla runollisemmin ’matkalainen’ kuin ’matkalla olija’.